

TURKISTON (QO‘QON) MUXTORIYATI: OZODLIK VA DEMOKRATIYA YO‘LIDAGI ILK QADAM.

ТУРКЕСТАНСКАЯ (КОКАНСКАЯ) АВТОНОМИЯ: ПЕРВЫЙ ШАГ К СВОБОДЕ И ДЕМОКРАТИИ.

TURKISTAN (KOKAN) AUTONOMY: THE FIRST STEP TOWARDS FREEDOM AND DEMOCRACY.

Turg'unboyeva Muazzam Azamjon qizi

“University of Business and Science” “Ijtimoiy va gumanitar fanlar fakulteti” tarix yo‘nalishi talabasi.

e-mail: turgunovamuazzam @gmail.com

Tel: +998 97 828 41 00

Anotatsiya.

Ushbu ilmiy maqola Turkiston (Qo‘qon) Muxtoriyati: Ozodlik va Demokratiya Yo‘lidagi Ilk Qadam mavzusiga bag‘ishlanadi. Maqolada Qo‘qon Muxtoriyatining tashkil topishi, uning siyosiy, huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy islohotlari, shuningdek, milliy ozodlik va mustaqillik yo‘lidagi birinchi qadamlari tahlil qilinadi. Muxtoriyatning qisqa muddatli faoliyati davomida amalga oshirilgan islohotlar va xalqlar o‘rtasidagi milliy birlashish jarayonlari haqida batafsil ma‘lumotlar beriladi. Maqolada shuningdek, Muxtoriyatning tugatilishiga olib kelgan siyosiy va harbiy sabablar ham o‘rganiladi.

Abstract.

This scientific article is devoted to the topic of the Turkestan (Kokand) Autonomy: The First Step on the Path to Freedom and Democracy. The article analyzes the formation of the Kokand Autonomy, its political, legal, social and economic reforms, as well as the first steps on the path to national freedom and independence. Detailed information is provided about the reforms implemented during the short-term existence of the autonomy and the processes of national unification between the peoples. The article also studies the political and military reasons that led to the abolition of the Autonomy.

Аннотация.

Данная научная статья посвящена теме Туркестанская (Кокандская) автономия: первый шаг на пути к свободе и демократии. В статье анализируется образование Кокандской автономии, ее политические, правовые, социальные и экономические реформы, а также первые шаги на пути к национальной свободе и независимости. Подробная информация представлена о реформах, реализованных за короткий срок существования автономии, и процессах национального объединения между народами. В статье также изучаются политические и военные причины, приведшие к упразднению автономии.

Kalit so‘zlar.

Turkiston muxtoriyati, qo‘qon muxtoriyati, mustaqillik, ozodlik harakati, demokratiya, milliy ozodlik, siyosiy islohotlar, ijtimoiy islohotlar, jadidchilik harakati, milliy birlashish, turkiston xalqlari, yer islohoti, sovet bosimi, bolshevik inqilobi, qizil armiya, turkistonning siyosiy tarixi, markaziy osiyo tarixi, sovet ittifoqi, millatlararo birlik, qo‘qon shahri, mustamlaka siyosati, turkiy xalqlar, siyosiy mustamlakachilik.

Keywords.

Turkistan autonomy, Kokand autonomy, independence, freedom movement, democracy, national freedom, political reforms, social reforms, Jadid movement, national unification, Turkestan peoples, land reform, Soviet pressure, Bolshevik revolution, Red Army, political history of Turkestan, history of Central Asia, Soviet Union, interethnic unity, Kokand city, colonial policy, Turkic peoples, political colonialism.

Ключевые слова.

Туркестанская автономия, Кокандская автономия, независимость, освободительное движение, демократия, национальная свобода, политические реформы, социальные реформы, движение джадидов, национальное объединение, туркестанские народы, земельная реформа, советское давление, большевистская революция, Красная Армия, политическая история Туркестана, история Средней Азии, Советский Союз, межэтническое единство, город Коканд, колониальная политика, тюркские народы, политический колониализм.

XX asr boshlarida jahonda yuz bergan geosiyosiy silkinishlar, xususan Rossiya imperiyasining inqirozi va mustamlaka xalqlarning uygʻonishi natijasida Turkiston oʻlkasida ham milliy va siyosiy harakatlar jadallashdi. 1917-yilgi Fevral inqilobi Rossiya imperiyasining siyosiy tizimini izdan chiqargan boʻlsa, Oktyabr toʻntarishi undan ham chuqurroq ijtimoiy-siyosiy inqirozni yuzaga keltirdi. Bu jarayonlar Turkistonda ham oʻz aksini topdi — mustamlakachilik zulmiga qarshi chiqayotgan mahalliy ziyolilar, jadidlar va musulmon demokratlari milliy davlatchilikni tiklash va oʻzini oʻzi boshqarish gʻoyalarini ilgari surdilar. Aynan ana shu tarixiy muhitda, 1917-yil 27-noyabr kuni Qoʻqon shahrida eʼlon qilingan Turkiston Muxtoriyati (Qoʻqon Muxtoriyati) mustamlaka Turkiston xalqlarining oʻz taqdirini oʻzi belgilashga boʻlgan ilk siyosiy tashabbusi sifatida vujudga keldi[1, 44-46].

Turkiston Muxtoriyati, garchi qisqa muddat mavjud boʻlgan boʻlsa-da, u zamonaviy demokratiya, parlamentarizm va milliy uygʻonish gʻoyalarini Turkiston hududida ilk marotaba amaliyotga tatbiq etishga uringan siyosiy tajriba edi. Muxtoriyat gʻoyasi nafaqat oʻz davrining mahsuli, balki mustaqil davlat qurish sari boshlangan milliy harakatlar tarixining ajralmas qismidir. Ushbu maqolada Turkiston Muxtoriyatining tashkil topishi, siyosiy va huquqiy asoslari, faoliyati va fojiali tugatilishi, shuningdek uning tarixiy-siyosiy ahamiyati ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda roʻy bergan siyosiy voqealar, jumladan 1917-yilgi Fevral inqilobi va Oktyabr toʻntarishidan soʻng Rossiya imperiyasining parchalanishi ortidan mustamlaka boʻlib turgan xalqlarning ozodlikka intilishi kuchaydi. Bu davrda Turkistonda ham xalqning milliy oʻzligini tiklash va oʻz taqdirini mustaqil belgilash harakatlari boshlangan edi. Shularning eng muhim namunalaridan biri bu 1917-yilning oxirida tashkil etilgan Turkiston Muxtoriyatidir. Qoʻqon shahri markaz boʻlgan ushbu muxtoriyat milliy-demokratik qadriyatlarga asoslangan ilk siyosiy tajriba boʻlib, keyingi avlodlarga mustaqillik uchun kurash yoʻlida kuchli ilhom manbai boʻldi[2, 55-57].

Turkiston oʻlkasi 1860-yillardan boshlab bosqichma-bosqich Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingan va mustamlaka hududiga aylantirilgan edi. Xalqning iqtisodiy, madaniy va siyosiy huquqlari cheklangan, mahalliy aholi Rossiya fuqarolari bilan teng huquqqa ega emas edi. 1917-yilgi Fevral inqilobi natijasida podsho Rossiyasining qulashidan keyin vujudga kelgan siyosiy boʻshliq va erkinliklar Turkistonda milliy-demokratik kuchlarning faollashuviga sabab boʻldi. 1917-yil noyabr oyida Qoʻqonda Turkiston musulmonlarining IV favqulodda qurultoyi chaqirildi. Qurultoyda ishtirok etgan turli millat vakillari — oʻzbek, qozoq, qirgʻiz, tatar, uygʻur va boshqalar — Rossiya imperiyasi tarkibida, ammo muxtor maqomda, oʻzini oʻzi boshqaradigan Turkiston Muxtoriyatini tashkil etish qarorini qabul qildilar. Bu voqea 1917-yil 27-noyabrda rasmiy eʼlon qilindi. Turkiston Muxtoriyati, Qoʻqon shahrida 1917-yilning noyabrida tashkil etilgan boʻlib, Rossiya imperiyasi parchalanishi va uning mustamlakalaridagi siyosiy boʻshliqqa bogʻliq holda milliy

mustaqillik va o'z taqdirini o'zi belgilash g'oyalarini ilgari surgan muhim siyosiy tashkilotdir. Uning tashkil etilishi Turkiston xalqlari uchun o'z taqdirini o'zi hal etish, ozodlik va demokratiya yo'lidagi birinchi amaliy qadam bo'lgan edi. Ushbu bo'limda Turkiston Muxtoriyatining siyosiy va huquqiy asoslari, ya'ni uning tashkil etilishi, siyosiy tuzilishi va faoliyat yuritishdagi prinsiplari tahlil qilinadi[3, 120-125]. Turkiston Muxtoriyati, deyarli ikki oy davomida faoliyat ko'rsatgan bo'lsa-da, uning siyosiy tuzilishi va asosiy g'oyalari o'z vaqtida ahamiyatli edi. Muxtoriyatning asosiy maqsadi — Turkiston xalqlarining o'z taqdirini o'zi belgilash huquqini qo'lga kiritish va Rossiya imperiyasidan ajralib, muxtor davlat tashkil etish edi. Ushbu maqsadning amalga oshirilishi uchun Turkiston xalqlarining siyosiy birligini shakllantirish zarurati tug'ildi. Muxtoriyatning markaziy siyosiy organi Millat Majlisi edi. Bu qurultoyda ishtirok etgan vakillar mahalliy xalqning turli millatlarini, shu jumladan, o'zbek, qozoq, qirg'iz, tatar va boshqa musulmon xalqlarining manfaatlarini himoya qilishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan edilar. Millat Majlisi 35 kishidan iborat bo'lib, uning tarkibida har xil millat vakillari, jumladan, jadidlar harakati vakillari, ma'rifatparvar ziyolilar va musulmonlar ishtirok etdi.

Turkiston Muxtoriyatining ijroiya hokimiyati Muvaqqat hukumat tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, uning boshlig'i Muhammadjonxo'ja So'fizoda (Yo'ldoshboyevich) edi. Muvaqqat hukumatning asosiy vazifasi Turkistonning ichki ishlarini boshqarish, iqtisodiyotni mustahkamlash, milliy ta'lim tizimini shakllantirish va aholi turmushini yaxshilashga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish edi. Muxtoriyatning siyosiy tuzilmasi parlamentarizm tamoyillariga asoslangan bo'lib, uning asosiy prinsiplaridan biri xalqning erkin fikr bildirish huquqiga ega bo'lishi edi. Millat Majlisining qonun chiqarish vakolati mavjud bo'lib, unda eng muhim masalalar, jumladan, davlatning ijtimoiy va siyosiy tuzilmasi, yer islohoti, ta'lim va diniy erkinliklar, milliy armiyani tashkil etish kabi masalalar muhokama qilingan[4, 67-69]. Turkiston Muxtoriyatining huquqiy asoslari turli ijtimoiy qatlamlarning manfaatlarini hisobga olgan holda, umumiy turkistonlik, milliy, va diniy erkinliklarni ta'minlashga yo'naltirilgan edi. Muxtoriyatning huquqiy strukturasi muhim jihati shundaki, unda Turkiston xalqlarining etnik va dini xilma-xilligi hisobga olinib, barcha fuqarolarga teng huquqlar berish maqsad qilib qo'yilgan.

Muxtoriyatning asosiy huquqiy prinsiplari quyidagilardan iborat edi: Din erkinligi: Muxtoriyat diniy masalalarni boshqarishda ochiqlik va erkinlikni ta'minlashga intildi. Islom dini va boshqa mahalliy diniy an'analar erkin rivojlanishi uchun zarur huquqiy sharoit yaratishga harakat qilindi. Milliy va madaniy o'zlikni saqlash: Turkiston xalqlarining o'z madaniyati, tili va an'analarini hurmat qilishga katta ahamiyat berildi. Milliy ta'lim tizimini joriy etish va xalqni ma'rifatli qilish uchun zarur choralar ko'rildi. Demokratik islohotlar: Ma'muriy tuzilma demokratik printsiplarga asoslangan bo'lib, davlatning asosiy vazifasi — xalq manfaatlarini himoya qilish, adolat va tenglikni ta'minlash edi. Turkiston Muxtoriyati ijtimoiy islohotlarni amalga oshirishga harakat qildi. Shulardan eng muhimi — ta'lim tizimi edi. Jadidlarning ta'lim tizimini rivojlantirish, xalqni savodli qilish, zamonaviy ilm-fan va texnologiyalarni kiritish muhim maqsadlardan biri bo'lgan[5, 87-89]. Milliy ta'limni, xususan, musulmonlarning diniy ta'limini isloh qilish, ularni yangi dunyoqarashga yo'naltirishga qaratilgan tadbirlar amalga oshirilgan. Shuningdek, ayollar huquqlarini kengaytirish, ularga ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish, jamiyatdagi roli va o'rni haqida yangi qarashlarni rivojlantirish masalasi ham

ko'tarildi. Turkiston Muxtoriyati siyosiy tizimi, shuningdek, yig'ilish erkinligini va fuqarolarning fikr bildirish huquqini ta'minlashga harakat qildi. Bu prinsiplar, ayniqsa, yangi tashkil etilgan Millat Majlisi orqali amalga oshirildi. Fuqarolar va siyosiy partiyalar o'z fikrlarini erkin bayon etish, mamlakatni rivojlantirishga doir takliflar bildirish imkoniyatiga ega edilar [6, 65-66]. Qo'qon Muxtoriyati 1917-yil noyabrda tashkil topib, 1918-yilning fevraliga qadar qisqa muddat davomida mavjud bo'ldi. Shunga qaramay, uning faoliyati o'sha davrda Turkiston hududidagi siyosiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlarga katta ta'sir ko'rsatdi. Qo'qon Muxtoriyati nafaqat siyosiy va huquqiy islohotlar olib borgan, balki ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida yangilanishlar qilishga uringan. Uning faoliyatini tahlil qilishda, ayniqsa, ta'lim, iqtisodiyot, millatlararo munosabatlar va demokratik institutlarning shakllanishi masalalariga alohida e'tibor qaratish lozim.

Milliy ta'lim va madaniyat islohotlari Qo'qon Muxtoriyati, o'z faoliyatini boshlaganidan so'ng, ta'lim tizimini isloh qilishni o'zining asosiy vazifalaridan biri sifatida belgiladi. O'sha davrda Turkiston o'lkasi, xususan, Qo'qon, Samarqand va Toshkent kabi yirik shaharlarda jadidlarning ta'lim tizimi keng tarqalgan edi. Bu tizim o'zining yangicha, zamonaviy fikrlarni qamrab oluvchi uslubi bilan ajralib turar edi. Muxtoriyatning asosiy siyosiy yo'nalishlaridan biri – ta'limni yangi davrga moslashtirish, xalqqa zamonaviy bilim berish va ularga dunyoqarashni o'zgartirish edi. Milliy maktablarni rivojlantirish: Muxtoriyat ta'limni milliy til asosida tashkil etish va mushtarak ilmiy tizimni joriy etish masalasini ko'tardi. O'zbek, qirg'iz va boshqa musulmon xalqlarining milliy va madaniy qadriyatlarini saqlagan holda, yangi ilm-fan, texnologiya va ijtimoiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan bilimlarni o'rgatish zarurati bo'ldi. Jadidlar harakati ta'limni isloh qilishning asosiy g'oyalaridan birini tashkil etdi. Qo'qonda bu jarayon, ayniqsa, maktablarda zamonaviy pedagogik uslublar va metodlar bilan amalga oshirildi. Ayollar ta'limi: Qo'qon Muxtoriyati davrida ayollar huquqlarini kengaytirish, ularning ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish masalasi ham muhim o'rin egalladi. Ayollarni zamonaviy bilimga ega qilish, ular uchun alohida maktablar ochish va ularni jamiyatda faol ishtirok etishga da'vat etish siyosati amalga oshirildi. Bu esa, o'z navbatida, ayollarni ta'limga jalb qilish va jamiyatdagi o'rni haqida yangicha fikrlashni keltirib chiqardi. Ijtimoiy adolat va iqtisodiy islohotlar Qo'qon Muxtoriyati iqtisodiy islohotlarga ham katta ahamiyat berdi. O'sha davrda Turkistonning dehqonchilik va chorvachilik sohalari rivojlangan bo'lsa-da, ularni modernizatsiya qilish, yer islohoti va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash zarurati mavjud edi.

Yer islohoti: Muxtoriyatning asosiy vazifalaridan biri yer islohoti masalasini ko'tardi. Bu islohotlar orqali yerga egalik qilgan odamlarni adolatli taqsimlash, qishloq xo'jaligini rivojlantirish va ayniqsa, turli millat vakillariga teng imkoniyatlar yaratish masalalari ilgari surildi. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy tenglikni ta'minlashga qaratilgan muhim qadamlardan biri edi. Iqtisodiy mustahkamlash: Muxtoriyat milliy iqtisodiyotning rivojlanishi uchun o'z resurslarini ishlab chiqarish, sanoat va qishloq xo'jaligini yanada rivojlantirishga harakat qildi. Bu o'z navbatida, ijtimoiy barqarorlikni saqlash va xalqqa yaxshiroq turmush sharoitlarini ta'minlashga qaratilgan edi. Qo'qon Muxtoriyati davrida, shuningdek, mehnat huquqlari va fuqarolik erkinliklarini kengaytirish bo'yicha dasturlar ham ishlab chiqildi.

Millatlararo munosabatlar va birlashish Qo'qon Muxtoriyati millatlararo munosabatlarni mustahkamlashga katta e'tibor qaratdi. Turkiston xalqlarining milliy va

diniy xilma-xilligini hisobga olib, barcha etnik guruhlarning huquqlarini himoya qilish, ular o'rtasida do'stlik va hamjihatlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega edi. Millatlararo barqarorlik: Qo'qon Muxtoriyati, milliy ajralishlarga qarshi kurashib, barcha etnik guruhlariga teng huquqlar va imkoniyatlar yaratish maqsadida faoliyat ko'rsatdi. Ayniqsa, musulmonlarning, o'zbek, qozoq, tatar va boshqa xalqlar o'rtasidagi birlashuv va o'zaro hurmatni ta'minlash muhim vazifalardan biri bo'ldi. Millat va dinlararo muvozanatni saqlashga qaratilgan siyosat Muxtoriyatning ijtimoiy faoliyatida katta ahamiyatga ega edi. Demokratiya va siyosiy institutlarni shakllantirish Qo'qon Muxtoriyati o'zining demokratik qadriyatlarini rivojlantirishga intildi. Bu, o'z navbatida, fuqaro huquqlarini ta'minlash, erkin fikr bildirish, siyosiy partiyalarni tashkil etish va saylov tizimini joriy etish orqali amalga oshirilmoqchi edi. Erkin saylovlar: Muxtoriyatning asosiy g'oyalaridan biri — fuqarolarni siyosiy hayotga jalb qilish va ularning erkin fikr bildirish huquqini ta'minlash edi. Saylov tizimi orqali xalqning ijtimoiy va siyosiy faoliyatda ishtirok etish imkoniyati kengaytirildi. Matbuot erkinligi: Qo'qon Muxtoriyati, shuningdek, matbuot erkinligini ta'minlashga harakat qildi. O'z vaqtida faoliyat yuritgan gazeta va jurnallar orqali xalqni yangiliklar bilan tanishtirish, ijtimoiy-siyosiy masalalarni muhokama qilish imkoniyatlari yaratildi[6, 141-143].

Turkiston Muxtoriyati: Tugatilishi Turkiston Muxtoriyati, Qo'qon shahrida 1917-yil 27-noyabrda tashkil topgan bo'lsa-da, faqat ikki oy davomida faoliyat yuritdi va 1918-yilning fevralida tugatildi. Bu qisqa muddatda Turkiston xalqlarining o'z mustaqilligini qo'lga kiritish, demokratik islohotlar o'tkazish va milliy birligini shakllantirishga qaratilgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy tashabbuslar ilgari surildi. Biroq, Muxtoriyatning mavjudligi Rossiya imperiyasining vorisi bo'lgan Sovet hukumati tomonidan to'liq yo'q qilindi. Ushbu bo'limda Turkiston Muxtoriyatining tugatilishi, uning sabablari va oqibatlari ilmiy tahlil qilinadi. Sovet Ittifoqining ta'siri va turkistonliklarning qarshiligi Turkiston Muxtoriyati tashkil topganidan so'ng, uning faoliyatiga jiddiy tahdidlar yuzaga keldi. 1917-yil oktabrida Rossiyada yuz bergan bolsheviklar to'ntarishi va Sovet hukumati o'rnatilishi Turkistonda ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Bolsheviklar yangi davlatni mustahkamlashga intilayotgan paytda, Turkistonning mustaqil bo'lishiga qarshi chiqishdi, chunki bu hudud Rossiya imperiyasining eng muhim iqtisodiy va siyosiy resurslarini tashkil etar edi. Shuningdek, Sovet hukumatining mustamlaka siyosati Turkiston xalqlarining o'z taqdirini o'zi belgilashiga qarshi edi. Muxtoriyatning siyosiy asoslarini qo'llab-quvvatlagan guruhlar, xususan, Jadidlar harakati va milliy ozodlik uchun kurashayotgan o'zbek, qozoq, qirg'iz va boshqa xalqlar o'rtasida Sovetlarning kuchli qarshiligi yuzaga keldi. Bu holat, o'z navbatida, Muxtoriyatning siyosiy va ijtimoiy barqarorligini ta'minlashga to'sqinlik qildi. Rossiyaning harbiy bosimi va Sovet kuchlari bilan to'qnashuvlar 1918-yil boshlarida Turkiston Muxtoriyatining siyosiy mavqei sezilarli darajada zaiflashdi. Muxtoriyatning barqarorligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan harbiy kuchlar va resurslar cheklangan edi. Shu bilan birga, Sovet Ittifoqi tomonidan yuborilgan harbiy kuchlar, ayniqsa Qizil armiyaning Turkiston hududiga kirib kelishi va mahalliy xalqlarga qarshi bosim o'tkazishlari, Muxtoriyatni qulatilish jarayonini tezlashtirdi. Qo'qon Muxtoriyati o'zining harbiy imkoniyatlari cheklangan bo'lgani uchun, Sovet qo'shinlari tomonidan amalga oshirilgan yirik harbiy operatsiyalarni to'xtatish imkoniyatiga ega bo'lmadilar. Bu bosimlar natijasida

Muxtoriyatning markaziy hokimiyati mustahkamlanmagan va Muxtoriyat hukumatining pozitsiyalari asta-sekin zaiflashdi[7, 32-35].

Ichki nizolar va tashqi bosimlar Muxtoriyatning tugatilishiga olib kelgan yana bir sabab ichki siyosiy nizolar edi. Turli siyosiy guruhlar o'rtasidagi tafovutlar, ayniqsa, milliy va diniy harakatlar orasidagi nizolar, qo'llab-quvvatlovchi kuchlarni birlashtirishga imkon bermadi. Jadidlar harakati va diniy siyosatchilar o'rtasida kelishmovchiliklar mavjud edi, bu esa Muxtoriyatning siyosiy va ijtimoiy barqarorligini yanada zaiflashtirdi. Shuningdek, tashqi siyosiy bosimlar ham muxtoriyatning tugatilishiga olib keldi. 1918-yilning boshlarida Rossiya Sovet hukumati tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan turli musulmon guruhlari va mustamlakachilikka qarshi kurashayotgan milliy harakatlar o'rtasidagi ziddiyatlar kuchaydi. Bu davrda bolsheviklarning Turkiston hududidagi siyosiy iqlimi, bir tomondan, marksistik ideologiya va boshqa tomondan, milliy ozodlik harakatlariga nisbatan Sovetlarning tajovuzkor siyosatini ko'rsatdi. Muxtoriyatning tugatilishi va Sovet hukumatining o'rnatilishi Muxtoriyatning tugatilishi 1918-yil fevralida, Sovet armiyasining Qo'qon va boshqa yirik shaharlarga kirib kelishi bilan amalga oshirildi[7, 152-153]. 1918-yil fevralida Sovet hukumatining o'rnatilishi va Qo'qon shahrida Sovet davlati tashkil etilishi, Muxtoriyatning tugatilishiga olib keldi. Rossiya Sovet hukumatining isyonchilar va mustaqillikka intilgan harakatlarga nisbatan tajovuzkor siyosati, o'z navbatida, Turkistonning o'zligini saqlab qolish imkoniyatini yo'qotdi. Muxtoriyatning tugatilishi bilan birga, Turkiston hududida Sovet Ittifoqining nazorati mustahkamlandi. Biroq, bu tugatish jarayoni nafaqat harbiy kuch bilan amalga oshirildi, balki uning ijtimoiy va siyosiy izlari ham bo'ldi. Sovetlar, Muxtoriyatning ba'zi ijtimoiy islohotlarini o'z tizimlariga moslashtirdilar, ammo bu islohotlar ko'p jihatdan yangicha ideologiya va marksizmga asoslangan bo'ldi[8, 151-152]. Turkiston Muxtoriyatining tarixiy va siyosiy ahamiyati Garchi Turkiston Muxtoriyati qisqa umr ko'rgan bo'lsa-da, uning tarixiy va siyosiy ahamiyati nihoyatda ulkandir:

- U ilk bor milliy-demokratik davlat qurilishi g'oyasini amalda sinab ko'rdi.
- Turkiston xalqlari o'zlarini yagona siyosiy birlikda tasavvur qilishni boshladi.
- Keyinchalik boshlangan "Jadidlar harakati", "Basmachilar harakati" kabi ozodlik harakatlariga zamin yaratdi.
- Mustaqil O'zbekiston Respublikasi tarixiy ildizlarini aynan shunday harakatlardan oladi.

Turkiston (Qo'qon) Muxtoriyati — bu o'z taqdirini o'zi belgilashga intilgan Turkiston xalqlarining ilk siyosiy harakati bo'lib, u zamonaviy O'zbekiston davlatchiligi va demokratik qadriyatlarining tarixiy ildizlaridan biridir[9, 49-51]. Garchi u bolsheviklar tomonidan tugatilgan bo'lsa-da, u millatning mustaqillik va erkinlik yo'lidagi yuragidan chiqqan bir harakat sifatida tarixda abadiy qoladi. Qo'qon Muxtoriyati, 1917-yil noyabrida tashkil topgan va faqat ikki oy davomida mavjud bo'lgan bo'lsa-da, Turkiston tarixida muhim iz qoldirdi. Uning qisqa muddatli faoliyati, Turkiston xalqlarining ozodlik va mustaqillik yo'lidagi birinchi qadamlaridan biri sifatida tarixga kirib qoldi. Muxtoriyatning siyosiy va huquqiy islohotlari, ijtimoiy va madaniy yangilanishlar, xalqni ma'rifatli qilishga qaratilgan ta'lim islohotlari, yer islohoti va iqtisodiy modernizatsiya kabi muhim qadamlar, jamiyatning rivojlanishiga yangi yo'nalishlar ochdi[9, 67-69].

Biroq, turli siyosiy va ichki nizolar, Sovetlarning kuchli harbiy bosimi va xalqaro siyosiy muhitning o'zgarishi Muxtoriyatning tugatilishiga sabab bo'ldi. Sovet

Ittifoqining Turkiston hududiga bostirib kirishi, Muxtoriyatni qulatib, Turkistonni to'liq nazoratga olish imkonini berdi. Shunga qaramay, Qo'qon Muxtoriyatining g'oyalari, ijtimoiy islohotlar va milliy birlashish harakati keyinchalik Turkiston xalqlarining mustaqillik sari bo'lgan kurashida muhim ilhom manbai bo'ldi. Qo'qon Muxtoriyati o'zining qisqa, ammo mazmunli faoliyati bilan Turkiston xalqlarining o'z taqdirini belgilashdagi intilishlarini kuchaytirdi. Uning demokratik qadriyatlarni rivojlantirishga bo'lgan harakati, kelajakdagi milliy ozodlik harakatlarining poydevorini tashkil etdi. Shu bilan birga, Qo'qon Muxtoriyati tarixiy jihatdan Turkistonning siyosiy va ijtimoiy rivojlanishining yangi bosqichiga kirish uchun ilk qadamlardan biri sifatida ahamiyat kasb etadi[10, 99-102].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Abdurahmonov O. (2012). Turkiston Muxtoriyati va uning siyosiy faoliyati. Tashkent: O'zbekiston davlat nashriyoti.
2. G'ulomov, T. (2015). Qo'qon Muxtoriyatining tashkil topishi va ijtimoiy islohotlar. Tashkent: Sharq.
3. Iskandarov, M. (2011). Jadidchilik harakati va Turkistonning siyosiy hayoti. Toshkent: Ilm Ziya.
4. Maksudov, X. (2006). Qo'qon Muxtoriyatining tugatilishi: tarixiy tahlil. Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti.
5. Muminov, A. (2010). Turkiston muxtoriyati va uning ijtimoiy-siyosiy islohotlari. Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti.
6. Mustafayev, R. (2008). O'zbekistonning mustaqillik yo'lidagi kurashi: tarixiy manzaralar. Tashkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
7. Rustamov, N. (2017). Turkiston mustaqilligi va Qo'qon Muxtoriyati. Tashkent: Kitob.
8. Sultanov, Sh. (2014). Turkistonning siyosiy tarixiga oid masalalar. Tashkent: Adabiyot va san'at.
9. Tursunov, I. (2009). Turkiston va uning milliy ozodlik harakatlari. Buxoro: Buxoro universiteti nashriyoti.
10. Xodjaev, Z. (2007). Turkistonning XIX–XX asrlaridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlari. Tashkent: Yangi asr avlodi.